

تحلیل کالبدی - فضایی معماری بومی مساکن روستایی و نقش آن در توسعه گردشگری (نمونه موردی: روستای دهبار شهرستان طرقله شاندریز)

خدیدجه بوزرجمهری^۱ غلامرضا مهدوی فر^{۲*} سمیه رجبی^۳ لیدا مقدسی^۴ فهیمه جعفری^۵

چکیده

در بررسی نقاط مختلف کشورمان، با روستاهایی مواجه می‌شویم که به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد خود از جمله معماری، آب و هوای دلپذیر و... به عنوان یک ظرفیت مهم و اصلی در حوزه گردشگری مطرح می‌شوند. گردشگری روستایی، یکی از شاخه‌های بااهمیت در صنعت گردشگری است که بحث‌های زیادی را در محافل مختلف به خود اختصاص داده است. گردشگری یکی از فرصت‌هایی است که می‌تواند علاوه بر منافع اقتصادی، زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی را نیز در بر بگیرد. در این میان، معماری بومی مساکن به دلیل زیبایی، استفاده از مصالح بومی و هماهنگی با شرایط محیطی و برخورداری از مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی از جمله مهم‌ترین عوامل موثر در جذب گردشگران داخلی و خارجی محسوب می‌شود. هدف از انجام این پژوهش، تحلیل کالبدی- فضایی معماری بومی مسکن روستایی و نقش آن در توسعه گردشگری است که به صورت مطالعه موردی در روستای دهبار شهرستان طرقله و شاندریز صورت گرفته است. سؤال‌های اصلی مقاله این است که آیا مساکن روستای دهبار با معماری بومی، توانسته در جذب گردشگر موثر باشد؟ و ساختارها و کارکردهای عناصر و سازه‌های مساکن بومی این روستا چگونه است؟ آیا بین آن‌ها رابطه معناداری وجود دارد؟ روش تحقیق از نوع توصیفی- تحلیلی و به دو صورت مطالعات اسنادی - کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه و مشاهده) انجام شده است. بر اساس نتایج به دست آمده، کوهستانی بودن منطقه سبب شده که ساخت و ساز روستا منطبق بر شرایط طبیعی باشد؛ بطوریکه خانه‌ها به صورت پلکانی ساخته شده است. کوچه‌ها و معابر بسیار باریک و صعب‌العبور است. مصالح ساختمانی به کار گرفته شده در روستای دهبار چوب، گل، خشت خام و سنگ است که بر گرفته از محیط طبیعی روستاست و همین عوامل باعث زیبایی منظر مساکن روستای دهبار شده و در جذب گردشگر موثر بوده است؛ به گونه‌ای که در سال اخیر حدود ۵۵۰ نفر از این روستا بازدید کرده‌اند که این امر باعث ایجاد اشتغال برای ۳۵ نفر در روستا و مسیر دسترسی به روستا شده است. همچنین عوامل جغرافیایی چون توپوگرافی و جهت باد، بر جهت استقرار مساکن و نوع پوشش سقف‌ها بسیار موثر بوده است.

^۱ دانشیار گروه جغرافیا دانشگاه فردوسی مشهد

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد، r.mahdavi62@gmail.com

^۳ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد

^۴ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد،

^۵ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه فردوسی مشهد

واژه های کلیدی: کالبدی- فضایی، معماری بومی، مسکن روستایی، گردشگری.

۱- مقدمه

روستاهای ایران تا قبل از اصلاحات ارضی ۱۳۴۱ شمسی تقریباً به صورت سنتی ساخته می‌شدند. معماری و بافت روستا نیز با علم و آگاهی تجربی و خرد جمعی ناشی از زندگی با طبیعت در قرون متمادی و با حس احترام به طبیعت شکل گرفته بود و مظاهر به شکل جدید آن کمتر در بافت و خانه های روستایی راه یافته بود ولی همه‌ی روستاها برخوردار از هنر و صنایع بی بدیل بومی بودند. (اکرمی، ۱۳۸۹). بارزترین جلوه فرهنگی هر زاد بوم معماری بومی مردم آن است. اگر چه تفاوت بسیاری میان معماری‌ها و به طور عمده کلیه فرآورده های مصنوع بشر دیده می‌شود، اما تمام آن‌ها به طرز عجیبی به فرهنگ سازندگانشان گره خورده‌اند. معماری بومی همان‌گونه که از نامش بر می‌آید، معماری همراه و همزاد با زیست بوم و بستر محیطی و فرهنگی خویش است. نخستین بار ((معماری نهاده شده)) یا ((معماری خود جوش)) را ابداع ((جوزیه پاکانو)) بر ابن پدیده نام نهادند. این معماری با مردم همزاد و با محیط همساز است. معماری مسکن روستایی ایران با برخورداری از طرح‌ها، شیوه های اجرا، تنوع مصالح، سادگی، پیوند با محیط زیست و قابلیت‌های بصری و زیبا شناختی ضمن انطباق با عملکردهای زیستی معیشتی، مجموعه‌ی بی نظیری از ارزش‌های ملی منطقه ای را به وجود آورده است. همسازی خانه های روستایی با محیط طبیعی و اقلیم در مناطق مختلف ایران به شکل گیری و ابداع الگوهای خاصی از مسکن منجر شده است، هم‌نشینی فضاهای زیستی و معیشتی در این واحدها به همراه ایجاد شرایط آسایش، مسکن را به فضای زیستی و کارگاه کوچک تولیدی در خدمت خانواده و در مقیاس کلان‌تر در خدمت توسعه‌ی اقتصاد ملی قرار داده است. (سرتیپی پور، ۱۳۸۸).

مسکن روستایی مهم‌ترین عنصر کالبدی روستا و جزئی از هویت کلی روستا و در عین حال مصداق یکپارچگی کارکردی عناصر تشکیل دهنده‌ی بافت روستاست. (آمار و نائج، ۱۳۸۹). معماری بومی روستایی در ایران با توجه به ویژگی‌های منحصر به فرد خود مانند زیبایی، هم‌نشینی با طبیعت، برخورداری از ذوق و سلیقه ایرانی که در نوع خود بی نظیر می‌باشد مانند معماری به کار رفته در ایبانه اصفهان، ماسوله فومن، اردکان یزد، کندوان آذربایجان شرقی و...، از عوامل موثر جذب گردشگر داخلی و خارجی می‌شود و با شکل خاصی که به بافت و کالبد سکونتگاه روستایی می‌دهد سبب گسترش صنعت گردشگری در روستاها می‌شود. در قرن بیست و یکم، پیشرفت فناوری موجب می‌شود تا وقت انسان بیش از پیش آزاد گردد و زمان بیشتری را صرف اوقات فراغت خود نماید. در واقع این قرن را باید عصر صنعت گردشگری نام نهاد. به دلیل زیر ساخت‌های فناوری، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایجاد شده در قرن بیست و یکم، پدیده گردشگری یک واقعیت اجتناب ناپذیر در رفتار و عمل انسان برای ارضای روح کنجکاو او خواهد بود. گردشگری به عنوان یکی از منابع در آمد و ایجاد اشتغال در سطح محلی می‌تواند رهیافتی برای توسعه اقتصادی باشد. (محسنی، ۱۳۸۸). در دهه پایانی قرن بیستم بسیاری از برنامه‌ریزان اجتماعی اقتصادی در کشورهای اروپایی گردشگری را روشی مطمئن با چشم‌اندازی بسیار روشن برای توسعه روستاها به ویژه محروم‌ترین آن‌ها معرفی کرده‌اند. مطالعات انجام شده در کشورهای فرانسه، اتریش، سوییس، انگلستان، ایرلند، تایلند و ژاپن نشان می‌دهد که گردشگری روستایی به سرعت در اقتصاد روستایی رشد کرده و مکمل فعالیت‌های کشاورزی شده است. ماهیت صنعت گردشگری ایجاد اشتغال و درآمد، متنوع سازی اقتصاد، مشارکت اجتماعی و استفاده از منابع محلی است. از آنجا که بخش اعظم مشکلات عقب‌ماندگی و توسعه‌نیافتگی روستایی نیز به فقدان این صنعت برمی‌گردد، گردشگری روستایی با حل مسائل و مشکلات فوق می‌تواند به توسعه روستایی کمک نماید. (رکن‌الدینی و افتخاری، ۱۳۸۱، ص ۵۲)

شهرستان طرقله شانديز با دارا بودن سابقه كهن تاريخي فرهنگي ممتاز و آثار و ابنیه تاریخی (آرامگاه‌ها، رباط‌ها، مساجد، کاروانسراها، حمام‌ها، قلعه های قدیمی، برج و بارو، آسیاب‌های آبی، حوض انبارها، قبرستان‌ها با کتیبه و سنگ قبرهای قدیمی و دیدنی، گنجینه های قدیمی سنگ نگاره‌ها و ...) همواره مورد توجه بسیاری از گردشگران است؛ و هم چنین با دارا بودن تعدادی از روستاهای منطقه بدلیل دارا بودن ویژگی سنتی معماری و تاریخی از مراکز مهم دیدنی و جذاب محسوب می‌شود و بررسی گردشگری روستایی را در این منطقه حائز اهمیت می‌نماید در این پژوهش هدف بررسی موردی روستای دهبار این شهرستان و بررسی آثار فضایی کالبدی مسکن این روستا و نقش آن در توسعه گردشگری می‌باشد که با توجه به موقعیت گردشگری این منطقه نقش آن را پر رنگ‌تر می‌نماید. بافت کالبدی روستاها علاوه بر دخالت مستقیم افراد جامعه از عوامل محیطی نیز تأثیر می‌پذیرند. شدت تأثیرگذاری این عوامل گاه بواسطه توانایی‌های انسانی کاهش می‌یابد ولی همواره تأثیرات خود را بر شکل بندی کالبد و سازمان فضایی روستا حفظ می‌کند. بنابراین خصوصیات کالبدی روستاها تحت تأثیر دو گروه کلی عوامل مرتبط با محیط یا طبیعت و انسان شکل می‌گیرد. (احمدیان و همکاران، ۱۳۹۰). معماری بومی شکل گرفته در فضای کالبدی این روستاها نیز همواره خود را با ویژگی‌های کالبدی منطقه تطبیق داده و به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد خود با وجود طی زمان‌های طولانی در محیط‌های روستایی حفظ شده است.

۲- پیشینه تحقیق

ادبیات مربوط به مسکن و معماری روستایی در ایران از غنای خاص برخوردار است. خوشبختانه توجه به این مقوله به ویژه با محوریت عوامل جغرافیایی؛ موجب آفرینش مقالات، کتب و حتی مجلات تخصصی مثل مسکن و محیط روستا شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود. رازجویان (۱۳۶۷) در اثر خود تحت عنوان (آسایش به وسیله معماری همساز با اقلیم) به مهم‌ترین پارامترهای اقلیمی در طراحی ساخت خانه می‌پردازد. ایشان معتقد است آن بخش از معماری موجود در جوامع انسانی که به اصطلاح مدرن معرفی می‌شوند فاقد یک سازوکار مناسب برای تطبیق با شرایط محیطی است درحالی‌که بسیاری از اشکال معماری سنتی به خوبی این تطابق را نشان می‌دهند.

برومبرژه (۱۳۷۰) در (مسکن و معماری در جامعه روستایی استان گیلان) پارامترهای عمده مسکن در نقاط روستایی استان و کارکرد هر یک از اجزای آن‌ها توضیح داده و ضمن بیان نوع معماری و مصالح عمده ای که برای ساخت مسکن مورد استفاده قرار می‌گیرد، در خصوص تأثیر پذیری الگوی معماری حاکم بر جامعه مورد نظر از شرایط جغرافیایی به تفصیل شرح داده است.

تولون (۱۳۷۴) در جغرافیای سکونت با برشمردن عوامل طبیعی و انسانی موثر در پراکندگی سکونتگاه‌ها ارتباط بین مسکن روستایی را با محیط جغرافیایی آن‌ها بیان کرده و در ادامه، مسکن روستایی را با محوریت مصالح ساختمانی، سبک معماری و آرایش درونی مسکن تشریح می‌نماید. ایشان اشکال متنوع مسکن را تابعی از مصالح موجود در محیط، نوع و سطح فعالیت اقتصادی؛ ترکیب اجتماعی جمعیت و محیط فرهنگی می‌داند (تولون، ۱۳۷۴، ص ۶۶)

مشاورین D.H.V از هلند در اثر خود تحت عنوان (رهنمودهایی برای برنامه ریزی مراکز روستایی) ضمن بیان مهم‌ترین رئوس برنامه ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی به جزئیات هر یک از کاربری‌های مورد نیاز روستا از جمله مسکن می‌پردازد. این بررسی در محورهایی چون جزئیات آرایش فضایی قطعات مسکونی و منازل (دستورالعمل ساختمان

سازی برای نواحی روستایی) به انجام رسیده است. نویسندگان معتقدند که در هر شرایط جغرافیایی، معیارهای طراحی آب و هوایی غالباً شاخص عمده ای در نقشه و ساختمان اماکن محسوب می‌شوند (مشاورین D.H.V؛ ۱۳۷۴ ص ۵۲۷)

سعیدی (۱۳۷۵) در یک طرح تحقیقاتی تحت عنوان شیوه های سکونت‌گزینی و گونه های مسکن روستایی که با همکاری مرکز مطالعات مقابله با سوانح طبیعی (UNDP) و بنیاد مسکن در منطقه زلزله زده گیلان و زنجان به انجام رسیده؛ به بررسی شکل ظاهری طرح و کارکرد خانه های روستایی می‌پردازد. ایشان با تقسیم بندی کارکرد خانه های روستایی ویژگی‌های آن را در قالب چهار ناحیه جغرافیایی (حوزه جلگه ای، حوزه کوهستانی نیمه خشک و حوزه دشتی) بیان می‌کند.

سعیدی (۱۳۷۷) در (مبانی جغرافیای روستایی) با بررسی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی خانه‌ها را یکی از اجزای این بافت می‌داند که در قالب محورهایی چون وسعت، نحوه استفاده از مصالح بومی، سطح زیربنا، ارتفاع، تعداد اتاق‌ها و شیوه ساخت و معماری قابل بررسی است. ایشان معتقدند که الگوی خانه‌ها تجلی نیروها و عوامل مؤثر در شکل‌گیری آن‌هاست و از طریق بررسی ویژگی‌های خانه های روستایی می‌توان به روابط اقتصادی، اجتماعی، و سیاسی و همچنین به ارزش‌های فرهنگی و سنن و آداب و نیز چگونگی توسعه و گسترش روستایی پی برد. (سعیدی، ۱۳۷۴، ص ۷۵) ضمن اینکه ایشان در اثر دیگری تحت عنوان گونه شناسی مسکن روستایی استان سمنان، ویژگی‌های این مؤلفه کالبدی را در یکی از استان‌های خشک کشور مورد بررسی قرار می‌دهد (سعیدی، ۱۳۷۶)

قبادیان (۱۳۸۴) در (بررسی اقلیمی ابنیه سنتی ایران) با تقسیم بندی آب و هوایی کرانه جنوبی دریای خزر، خصوصیات بافت سکونتگاهی در این ناحیه را به تفکیک نقاط شهری و روستایی و در موضوعاتی چون فرم ابنیه، نوع مصالح، نوع و پوشش سقف مورد بررسی قرار داده است.

سرتیپی پور در سلسله مقالاتی در فصلنامه مسکن و محیط روستا به بررسی مسکن روستایی در کشورهای مختلف از جمله در کشورهای مسلمان آفریقایی (پاییز ۱۳۸۵) عربستان، عمان، عراق، و سوریه (زمستان ۱۳۸۵) ترکیه و افغانستان (بهار ۱۳۸۶) و مالزی، اندونزی و برونئی (تابستان ۱۳۸۶) می‌پردازد.

احمدیان و محمدی (۱۳۸۸) در کتاب بافت شناسی روستایی کشور ضمن بیان عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و تحولات بافت روستایی، الگوی مسکن روستایی را متأثر از اقلیم و عناصر محیطی-اجتماعی و اقتصادی دانسته و در ادامه قانونمندی‌های حاکم بر الگوی مسکن روستایی را نیز با ذکر متغیرهای مؤثر و معیارهای عام تبیین نموده‌اند.

خسرو نیا (۱۳۸۸) در مقاله ارزیابی رویکردهای مختلف پیرامون شکل‌گیری مسکن روستایی به بیان دلایل تنوع در مسکن روستایی پرداخته و با پیگیری این موضوع اثرات محیطی و فرهنگی و اقتصادی را در این زمینه بررسی نموده است؛ و بالاخره اینکه عاقبت بخیر و محرمی (۱۳۸۹) در کتاب طراحی مسکن روستایی با بیان گونه های مسکن و معماری در نواحی جغرافیایی مختلف، مسکن بومی شمال ایران را در محورهایی چون انواع مسکن، فرم و نوع معماری و خصوصیات معماری در این ناطق را با لحاظ کردن زیرساخت‌های جغرافیایی بیان کرده و در پایان به معرفی الگوی بهینه مسکن در این نواحی پرداخته‌اند.

عاقبت بخیر و محرمی (۱۳۸۹) در کتاب طراحی مسکن روستایی با بیان گونه‌های مسکن و معماری در نواحی جغرافیایی مختلف، مسکن بومی شمال ایران را در محورهایی چون انواع مسکن، فرم و نوع معماری و خصوصیات معماری در این مناطق را با لحاظ کردن زیرساخت‌های جغرافیایی بیان کرده و در پایان به معرفی الگوهای بهینه مسکن در این نواحی پرداخته‌اند (آمار، نائج، ۴۷:۱۳۹۰).

گرگی مهلبانی و سنائی در مقاله تحت عنوان "معماری همساز با اقلیم روستای کندوان" بیان می‌کنند که معماری این روستا از معماری معمولی بسیار پراهمیت‌تر می‌باشد زیرا در این محیط عوامل کالبدی محیط زیست انسان از بین عوامل کاملاً طبیعی انتخاب شده و تلفیق عجیبی بین کالبد مسکونی و رفتار انسان بعمل آمده و در واقع این هر دو در هم تاثیر گذاشته‌اند. در این تحقیق انواع معماری صخره‌ای مطالعه شده است (گرگی مهلبانی، سنائی، ۲:۱۳۸۸).

۳- بیان مسئله

مساکن روستایی در ایران با توجه به تنوع اقلیمی و جغرافیایی دارای تیپ‌های مختلفی است. این مساکن با توجه به ویژگی‌های جغرافیایی، وضعیت زمین، نوع معیشت، شیوه‌های زیستی و سبک زندگی هر ناحیه ساخته شده‌اند. روستاییان با توجه به دسترسی به مواد اولیه مسکن که اغلب از منابع محلی تأمین می‌شود، اقدام به احداث مسکن خود می‌نمایند که در نهایت استانداردهای مربوط به مسکن، رعایت نشده است. از این روی توجه جدی به کیفیت و کمیت مسکن روستایی، در برنامه ریزی‌های توسعه‌ی روستایی لازم و ضروری می‌نماید؛ چرا که مسکن مناسب و استاندارد از شاخص‌های توسعه‌ی روستایی به شمار می‌آید.

محیط سبب می‌شود که انسان خود را با توجه به عوامل و اصول طبیعی منطقه سازگار سازد و با نگاه بوم‌محوری نسبت به ساخت مساکن خود اقدام نمایند. بافت ارگانیک روستای دهبار این موضوع را آشکار می‌سازد. روستای دهبار به دلیل داشتن موقعیت کوهستانی خود دارای بافتی متراکم بوده و در نتیجه مساکن روستا شکلی پلکانی به خود گرفته است. کوهستانی بودن منطقه سبب شده که اکثر ساخت و سازها در روستا منطبق بر شرایط طبیعی و بر اساس معماری بومی باشد؛ بطوریکه خانه‌ها بر روی کوه و به شیوه پلکانی بنا گردیده است. کوچه‌ها و معابر بسیار باریک و صعب‌العبور است. مصالح ساختمانی به کار گرفته شده در روستای دهبار، چوب، گل، آجر و سنگ است که بر گرفته از محیط طبیعی روستاست. در روستا اغلب خانه‌ها یک طبقه یا دو طبقه هستند و سقفشان نیز مسطح است؛ استفاده از سنگ در ساخت خانه بسیار متداول است. وسعت خانه‌ها در روستای دهبار بسیار کم و محدود است و این مسئله به دلیل شرایط طبیعی منطقه است که از طریق کوهستان محصور شده و فضای باز و مناسبی جهت توسعه و گسترده‌ی فضای مسکونی برای روستاییان ارائه نمی‌دهد. روستای دهبار از نظر توسعه، فضایی بسیار محدودیت دارد؛ به طوری که جایی برای ساخت و ساز نیست.

بنابراین این مقاله به دنبال پاسخ به سؤالات ذیل می‌باشد:

- ۱- آیا مسکن روستای دهبار با معماری بومی خود، توانسته در جذب گردشگر موثر باشد؟
- ۲- ساختارها و کارکردهای عناصر و سازه‌های مسکن بومی این روستا چگونه است؟ و آیا بین آن‌ها رابطه معناداری وجود دارد؟
- ۳- معماری بومی روستا تا چه حد توانسته است در برابر خسارات ناشی از بلایای طبیعی مقاوم باشد؟

۴- روش تحقیق

روش تحقیق علمی عبارت است از تلاش کاوشگرانه‌ای که با آداب خاصی به طور نظام یافته با هدف کشف مجهولی در جهان خلقت و به منظور گسترش قلمرو معرفتی نوع بشر انجام شده و شناخت حاصل از آن مصادیق و ما به ازای خارجی داشته باشند (حافظ نیا، ۱۳۸۹، ص ۱۳). در مقاله حاضر روش تحقیق از نوع توصیفی- تحلیلی و به دو صورت مطالعات اسنادی - کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه و مشاهده) انجام شده است. هدف اصلی تحقیق، بررسی و شناخت اثرات تغییرات اقلیمی در همه ابعاد زندگی انسان و همچنین تأثیرات رسانه‌های گروهی در کاهش خسارات ناشی از این پدیده می‌باشد.

۵- محدوده مورد مطالعه

شهرستان طرقبه شاندیز با مساحت ۱۱۰۰ کیلومترمربع وسعت و با طول جغرافیایی ۵۹ درجه و ۱۵ دقیقه و عرض ۳۶ درجه و ۲۳ دقیقه در نیمه شمالی استان خراسان رضوی و نسبت به شهرستان مشهد در سمت غرب و شمال غربی واقع می‌باشد و دارای ارتفاع ۱۴۰۰ متر از سطح دریا می‌باشد که از قسمت غرب و جنوب غربی به رشته کوه بینالود محدود گردیده است. این شهرستان بر اساس آخرین تقسیمات کشوری از ۲ بخش (طرقبه) و (شاندیز) و ۴ دهستان و ۵۹ آبادی تشکیل شده است. از مجموع ۵۹ روستای موجود، تعداد ۳۲ روستا با مرکزیت بخش طرقبه و ۲۷ روستا با مرکزیت بخش شاندیز می‌باشد که تنها ۴۱ روستا مجموعاً دارای جمعیت بالای ۲۰ خانوار می‌باشد.

روستای مورد مطالعه این پژوهش روستای دهبار می‌باشد، روستای دهبار در منطقه‌ای بسیار زیبا و سرسبز در حومه شهرستان مشهد مقدس به فاصله ۱۴ کیلومتر از شهر طرقبه در دامنه رشته کوه‌های بینالود قرار گرفته است. طبیعتی زیبا و بکر و آب و هوایی تمیز و سرشار از اکسیژن و آب‌هایی خوش طعم و گوارا و همچنین مردمانی خونگرم و بانشاط و مهمان نواز از ویژگی‌ها و شاخصه‌های اصلی این روستا می‌باشد. در این روستا حدود ۱۴۰ خانوار ساکن می‌باشند. (مشهد توریسم) شایان ذکر است که برای رسیدن به این روستا باید بعد از گذر از شهر طرقبه به سمت جاغرق از اولین

سه راهی سمت چپ به سمت روستای طرفدر راهی شد، بعد از گذر از روستای طرفدر و عبور از کنار پروژه بزرگ ارغوان و بعد از رسیدن به دو راهی دهبار - کلاته آهن مسیر سمت راست را انتخاب و بعد طی مسیری زیبا و کوهستانی به روستای دهبار رسید. این مسیر از دوراهی کلاته آهن تا خود روستای دهبار آسفالت می‌باشد. تصویر شماره ۱ عکس هوایی روستای دهبار را نشان می‌دهد.

تصویر شماره ۱ عکس هوایی روستای دهبار

۶- تعریف مسکن

مسکن پیچیده‌ترین پدیده ملموس و مؤثر در پویای تحولی انسان در بستر فرهنگی او می‌باشد. از سویی تار و پود آن با مسائل مربوط به محیط طبیعی، نوع معیشت و شکل تولید، سیر تکوینی زندگی اجتماعی و قدرت فنی وی پیوند خورده و از سویی دیگر ذوق هنری، معیار اجتماعی بنیادهای خانوادگی و خویشاوندی، سنت‌ها و عقاید، پندارها و باورهای درونی انسان در هر گوشه از این کره بر آن طرح خاصی بخشیده است. اولین جنبه مهم مسکن نیاز به یک سرپناه است که جزء نیازهای اساسی است و مردم باید از آن برخوردار باشند. واحد مسکونی محور اصلی زندگی خانواده است و باید شامل فضای کافی برای غذا، دور هم نشستن، خوابیدن، فعالیت‌های فردی باشد. واحد مسکونی برای خانواده بر نکاتی از قبیل بهره‌وری کار و ثبات خانواده اثر مستقیم دارد. احساس افتخار و دل بستگی در واحد مسکونی خانوادگی و احساس انطباق با آن نیز از عوامل مهم همبستگی و ثبات خانواده به شمار می‌رود. مسکن تنها به یک سرپناه محدود نمی‌شود، بلکه محیط مسکونی را شامل می‌گردد که شامل کلیه خدمات و تسهیلات ضروری مورد نیاز برای بهزیستی خانواده و طرح‌های اشتغال، آموزش و تندرستی افراد است. (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۸، ص ۴۵)

۷- تعاریف مسکن روستایی

خانه روستایی صرفاً یک استراحتگاه نیست بلکه این خانه نقش‌ها و وظایف دیگری هم به عهده دارد که با نوع معیشت و اشتغال روستاییان در رابطه است. (ودیعی، ۱۳۵۴)

خانه های روستاییان تا اواسط دهه ۴۰ که کشاورزی فعالیت غالب بوده به فراخور معیشت آنان شکل می‌گرفت و به شدت از محیط تأثیر می‌پذیرفت. (لمپتون، ۱۳۶۳)

خانه های روستایی مرکز بهره برداری خانواده‌ها بوده است که در آنجا محصولات را نگهداری می‌کردند و حیوانات و ماشین آلات خود را در آن جا می‌دادند. (لوبو، ۱۳۵۴)

۸- مسکن و توسعه

مسکن یک شاخص مهم رفاه اجتماعی است و به عنوان بخش لاینفک توسعه اقتصاد ملی مطرح می‌شود و در برنامه ریزی‌های ملی دارای اولویت است. خصیصه اساسی مسکن روستایی اختلاط فضای کار و تولید و فضای مسکونی است. مسکن روستایی برخلاف مسکن شهری صرفاً محل سکونت و استراحت افراد نیست، بلکه به اقتضای نوع کارکرد اقتصادی خانواده، مراکز نگهداری و پرورش دام و طیور، تولید فرآورده های دامی، محل کارگاه صنایع دستی و نیز نگهدارنده ی وسایل تولید و محصولات کشاورزی است. تقسیمات داخلی ساختمان‌ها تا حد زیادی متأثر از نحوه معیشت خانواده‌هاست. تأسیس مسکن روستایی در واقع از پیوستگی انسان و محیط بوده که به منظور و ادامه زندگی و فعالیت‌های خانواده های روستایی ایفای نقش می‌کند. خصوصیات فرهنگی، وضع رفاه و امکانات اجتماعی و اقتصادی ساکنان روستاها بر روی شکل ظاهری، مصالح ساختمانی غالب و معماری مسکن با توجه به شرایط محیط طبیعی آن ناحیه، تأثیر سازنده ای داشته‌اند. (سرتیپی پور، ۱۳۸۷، ص ۲۷)

۹- مفهوم گردشگری روستایی

تاریخ، فرهنگ، شیوه زندگی و زبان هر قوم در یک منبع فراگیر به هم بافته شده است که درک و شناخت این نسخ فقط از راه مشاهده مستقیم آن بهتر حاصل می‌شود و بی شناخت این نسخ فراگیر در جوامع گوناگون فرهنگ جامعه اگر نباشد و از بین نرود بی شک از رشد باز می‌ماند. (وای گی، ۱۳۸۲، ص ۲۹۵)

بنابراین گردشگری در فضایی که سرنوشت فرهنگ‌ها به هم وابسته‌اند، یک گفت‌وگوی گسترده فرهنگی است که سیاحت‌گران و گردشگران پیام‌آوران به رشد سازگار شدن این فرهنگ‌ها با یکدیگر و ابزاری برای ایجاد تفاهم میان آن‌هاست (دیباچی، ۱۳۷۱، ص ۱۹).

به دنبال این مباحث گردشگری روستایی به عنوان یک فعالیت تفریحی - اجتماعی و اقتصادی در نیمه‌ی دوم قرن ۱۸ میلادی در اروپا به خصوص انگلستان ظاهر شد که نه تنها شامل جاذبه‌ها، امکانات و فعالیت‌های تفریحی می‌شود، بلکه

نیازمند خدمات و ارائه تسهیلاتی برای گردشگران نیز هست بدین عنوان گردشگر روستایی می‌تواند به کلیه فعالیت‌ها و خدماتی که به وسیله کشاورزان، مردم و دولت‌ها برای تفریح، استراحت و جذب توریست و نیز فعالیت‌هایی که به وسیله گردشگران در نواحی روستایی صورت می‌گیرد، گفته شود. همچنین جریان گردشگری روستایی را می‌توان زمینه‌آطلاقی به گردشگری دانست که برای گذران اوقات فراغت خود در یک روستا یا در نزدیکی آن اقامت کرده و نسبت به وضع زندگی و شرایط محیط محلی روستا کسب آگاهی می‌کنند. (جوان، ۱۳۸۳، ۱۱۴).

در نهایت گردشگری روستایی نتیجه یک مفهوم فراگیر از گریزهای شهری است که در سطره سرمایه داری، رهیافت پساפורدیسیم را در عبور از نگرش تک محور در نواحی روستایی در قالب کنش‌پذیری اقتصادی-اجتماعی که می‌تواند زمینه‌ساز درآمد و اشتغال باشد در آمیختگی با صنعت زمینداری به اجرا می‌گذارد (مافی و دیگران، ۱۳۸۷).

مسکن یکی از نیازهای اساسی انسان است که بر حسب توسعه و تغییر سطح زندگی ابعاد مختلف و متنوعی پیدا می‌کند در این بین مسکن مهم‌ترین عنصر کالبدی روستا و جزئی از هویت کلی روستا و در عین حال مصداق یکپارچگی کارکردی عناصر تشکیل دهنده بافت روستا است.

گردشگری روستایی گونه‌ای از انواع گردشگری است، کنفرانس جهانی گردشگری روستایی در ۲۰۰۶، گردشگری روستایی را شامل انواع گردشگری با برخورداری از تسهیلات و خدمات رفاهی در نواحی روستایی می‌داند که امکان بهره‌مندی از منابع طبیعی و جاذبه‌های طبیعت را همراه با شرکت در زندگی روستایی فراهم می‌آورد (رضوانی، ۱۳۸۷، ص ۲)

منافع حاصل گردشگری روستایی را حداقل می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

- ۱- ظهور اشکال استخدامی به ویژه به سود زنان و مردان جوان
 - ۲- می‌تواند درآمدهای اضافی مهمی برای خانواده‌های روستایی فراهم کند.
 - ۳- زارعین محلی این فرصت را دارند که پاره‌ای از تولیدات خود (شیر، سبزیجات و...) را عرضه نمایند.
 - ۴- موجبات تجربه و درک وسیع‌تری از زندگی و کار در دنیای خارج را فراهم آورد (فشارکی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۸).
- روستا به عنوان یک مکان اقتصادی و اجتماعی و سیاسی، زیستگاه جماعتی از مردم در خارج از محدوده شهرهاست که دارای هویت تاریخی، جغرافیایی و فرهنگی مخصوص به خود می‌باشد (شهبازی، ۱۳۸۴).
- برخورداری بافت و معماری روستایی از زیبایی اکولوژیکی، استفاده از مصالح بومی، هماهنگی با شرایط محیطی در استقرار بافت و ساخت و ساز مسکن، قرار گرفتن روستاها در بستر طبیعی و برخورداری از مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی از مهم‌ترین امتیازهای روستاها محسوب می‌شود (سرتیپی پور ۱۳۸۸).

که این فعالیت‌های محلی و جاذبه‌های روستایی موجبات جذب بسیاری از گردشگران داخلی و خارجی را فرا می‌آورد.

عوامل متعددی باعث جذب گردشگران به روستاها می‌شوند، یکی از جاذبه‌های مهم روستاها معماری بومی و منظر آن می‌باشد. که با توجه به تنوع وسیع ساخت‌وساز در روستاهای کشور بعضی از مهم‌ترین عواملی که در شکل‌گیری منظر و ایجاد جاذبه برای روستاها موثرند را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- ترکیب مناسب و هماهنگی منظر سخت (بخش‌های مصنوعی مانند خانه‌ها، کوچه‌ها و امثال آن)، با منظر نرم (عمدتاً بستر طبیعی مجموعه و پوشش گیاهی آن).

- هماهنگی و شباهت ساختمان‌های روستا که در عین تنوع و تفاوت، تابلوی موزونی را تصویر می‌کنند.

- استفاده از مصالح بوم آورد و قدرت ابتکار سازندگان ابنیه در بکارگیری این مصالح

- بافت ارگانیک روستا و تنوع پرسپکتیو برای عابرین در معابر پیچ در پیچ و گاه شیب دار.

- استفاده از معابر و مقیاس انسانی که معماری روستایی به بهترین وجه دیده می‌شود

- عدم وجود عنصر لغو و بی‌هوده در معماری روستایی و استفاده بهینه از هر چیز که در دسترس است.

۱۰- یافته‌های تحقیق

۱۰-۱- بررسی عناصر تشکیل‌دهنده مسکن روستای دهبار

با مطالعات میدانی انجام شده در روستای دهبار به تحلیل کالبدی-فضایی عناصر مسکن که شامل فضای ورودی، اتاق زمستانی، اتاق تابستانی، آشپزخانه، انبار، انبار علوفه، تنور، طویله، ایوان و بالکن، سقف‌ها و دیوارها می‌باشد، پرداخته شده است.

فضای ورودی

وسعت خانه‌ها در روستای دهبار بسیار کم و محدود است و این مسئله به دلیل شرایط طبیعی منطقه است که از طریق کوهستان محصور شده و فضای باز و مناسبی جهت توسعه و گسترده‌گی فضای مسکونی برای روستاییان ارائه نمی‌دهد. بهمین خاطر اغلب خانه‌ها به صورت طبقه‌ای بنا شده‌اند. بعد از درب ورودی عموماً فضای تقسیم‌کننده قرار دارد که با اشکال مختلف دیده می‌شود معمولاً پله‌هایی که طبقه همکف را به طبقه اول متصل می‌سازد در این فضا قرار دارند. عموماً در بعضی ساختمان‌ها ورودی طویله با ورودی قسمت زندگی جداست و اغلب ورودی به وسیله پله‌هایی از بیرون و گاهی در داخل به طبقه اول راه پیدا می‌کند.

اتاق زمستانی

اتاق زمستانی: در طبقه همکف قرار دارد و یا در طبقه‌ای که به واسطه شیب روی زمین قرار گرفته و زیر آن فضای دیگری نباشد. یکی از علل قرار داشتن این اتاق زمستانی در طبقه همکف وجود تنور در این طبقه است و در این اتاق پنجره‌های بلند مانند اتاق تابستانی وجود ندارد و نور اتاق بسیار کنترل شده بوده و عموماً به وسیله نورگیرهایی که در قسمت بالای اتاق تهیه شده‌اند تامین می‌گردد.

اتاق تابستانی

در طبقه اول یا در طبقه بالاتر واقع شده است در طرف جنوب اتاق‌ها عموماً پنجره‌ها باعث جریان یافتن هوا در اتاق می‌شود همچنین به وسیله این پنجره‌ها دید به سمت فضای سبز تأمین می‌گردد.

آشپزخانه

در خانه‌هایی که سطح زیر بنا زیاد است فضای کوچک بسته‌ای را به آشپزخانه اختصاص داده‌اند و ساختمان‌هایی که سطح زیر بنای کوچک‌تری دارند در فضای باز تقسیم و در کنار ورودی بر بدنه دیوار - اجاق و سکوهایی تعبیه کرده‌اند گاهی به علت کم بودن فضا و در ضمن دودی که توسط اجاق تولید می‌شود اجاق را در بدنه ساختمان در قسمت بیرونی ساخته‌اند.

انبار

انبار به عنوان فضایی که بیشتر برای نگهداری آذوقه و مواردی که مورد مصرف در تغذیه انسان و دام دارند عمل می‌نماید و از اسباب و اثاثیه ای که احتیاج به نگهداری و انبار کردن داشته باشد کمتر اثری دیده می‌شود.

انبار به سه نوع است: انبار مواد غذایی، علوفه و اثاثیه

آنچه که در مورد انبار کردن قابل ذکر است آن است که در بیشتر خانه‌ها ذخیره سازی مختص فضای انبار نبوده و در گونه های از اتاق – ایوان و مطبخ به صورت حفره‌ها و اشکاف هایی به فراخور اوضاع احتیاجات هر خانواده بخشی از مایحتاج فصل سرد را که بیشتر شامل کیسه‌ها و انبارها می‌شود در خود جای می‌دهند و به گونه ای عملکرد انبار را دارند. انبار می‌تواند فضایی باشد در جوار اتاق مسکونی و در برخی موارد یکی از اتاق‌های مسکونی که بدلیل فرسودگی، ترک خانواری از خانواده های ساکن در واحد و یا عدم احتیاج به آن برای سکونت به انبار تبدیل شده است معمولاً قوت زمستانی در آن ذخیره می‌شود و در نمونه‌هایی از واحدهای مسکونی بخش انتهایی اتاق مسکونی به صورت فضایی جنبی و وابسته به آن به انبار اختصاص پیدا کرده است.

انبار علوفه

وجود آغل که جزو لاینفک از فضاهای واحد مسکونی روستا است الزاماً انبار علوفه ای را در خود طلب می‌کند که ساده‌ترین فضای موجود در کالبد خانه‌ها به شمار می‌آید و عمدتاً چهار دیواری کوچکی است و فاقد هر گونه ویژگی خاص می‌باشد اگر امکان آنکه فضایی به کاهدان اختصاص یابد وجود نداشته باشد بخشی از آغل به کار انبار کردن علوفه مورد نیاز دام‌ها اختصاص می‌یابد.

تنور

در قسمتی از فضای حیاط، به تنور و پخت نان اختصاص داده شده است. اغلب مکانی را جهت پخت نان در نظر می‌گیرند که بتوان در زمستان با قرار دادن کرسی بر روی آن، از آن استفاده کنند.

طویله

طویله را اکثراً در طبقه همکف و بدلیل دسترسی سریع و حرکت راحت‌تر چهار پایان می‌سازند. صورت دیگر فضای طویله‌ها در فضای باز است که در کنار خانه‌ها و با حصار چوبی با دیوارهای خشتی یا سنگی کوتاه محصور شده که عمدتاً مخصوص فصل بهار و تابستان می‌باشد.

ایوان و بالکن

در اکثر خانه‌هایی که امکان داشته باشد بالکن رو به کوچه ساخته می شود این بالکن توسط درهایی به اتاق‌ها مربوط می‌شود که با اسکلت‌های چوبی ساخته شده و نرده های مشبک چوبی آن‌ها را محصور کرده‌اند این بالکن‌ها عموماً سرپوشیده و به صورت کنسول هستند.

تصویر شماره ۲ نمایی از یک ایوان و بالکن روستای دهبار

تصویر شماره ۳ نمایی دیگر از یک ایوان و بالکن روستای دهبار

سقف‌ها

سقف‌ها نیز بر اساس نوع مصالح مورد استفاده به دو دسته تیر پوش چوبی و سقف‌های طاق ضربی تقسیم می‌شود. استفاده از چوب در سقف منازل و همچنین استفاده از کاهگل بر روی سقف‌ها جهت جلوگیری از نفوذ آب باران به داخل خانه‌ها، باعث به وجود آوردن بام‌های سبز شده که نمای زیبایی هم به بافت روستا و هم به محیط طبیعی خود داده است که منظره جذابی را برای روستا به وجود آورده است.

لازم به ذکر است ارتفاع سقف‌ها کوتاه می‌باشد که حجم هوای کمتری در اتاقها ساکن باشد تا برای تأمین گرما و سرمای مشکلی نداشته باشند. این سقف‌ها بشکلی ساخته شدن که به شکل چند لایه و عایق در برابر سرما و گرما و رطوبت هستند. سطح سقف‌ها بزرگ‌تر از ابعاد اتاق‌ها است. سر این تیرها از دیوارها بیرون زده که این باعث ایستایی بیشتر سقف می‌شود

تصویر شماره ۴ نمای از یک سقف مسکونی روستای دهبار

۱۰-۲- روشهای مختلف عایق بر روی سقف

جهت عایق کردن سقف از نفوذ رطوبت و آب باران و ... از چهار روش، کوبیدن ورقهای گالوانیزه، ایزوگام کردن، استفاده از پلاستیک و کاهگل کردن استفاده می کنند. آنچه که بیش از سایر روش ها در این روستا مورد استفاده قرار گرفته شده است اندود کاهگل می باشد.

اندود کاهگل: ساخت کاهگل که از خاک رس و کاه تشکیل می‌گردد، بدین صورت است که ابتدا به صورت خشک این دو مصالح با هم کاملاً مخلوط و سپس به صورت آخوره در می‌آیند و بعد از آب‌گیری به مدت ۲۴ تا ۴۸ ساعت به همان شکل رها می‌گردند تا کاملاً آب‌کلیه اجزا آنرا مرطوب و اشباع نماید و پس از آن کاملاً با پا یا بیل ورز داده شده تا کاهگل آماده می‌گردد که آنرا در لایه‌های ۵ تا ۱۰ سانتی‌متر بر روی سازه تمام شده بام می‌کشند و هر چند سال به دلیل مسائل فیزیکی آب و هوا و فرسایش بوجود آمده مجدداً ترمیم می‌نمایند.

تصویر شماره ۵ نمونه‌ای از پوشش بام مسکونی به وسیله کاهگل

تصویر شماره ۶ نمونه ای از دیوار چینی بنای مسکونی به وسیله سنگ

۱۱- نتیجه گیری

گردشگری روستایی، یکی از شاخه‌های بااهمیت در صنعت گردشگری است که بحث‌های زیادی را در محافل مختلف به خود اختصاص داده است. گردشگری یکی از فرصت‌هایی است که می‌تواند علاوه بر منافع اقتصادی، زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و زیست‌محیطی را نیز در بر بگیرد. در این میان، معماری بومی مسکن به دلیل زیبایی، استفاده از مصالح بومی و هماهنگی با شرایط محیطی و برخورداری از مناظر و چشم‌اندازهای طبیعی از جمله مهم‌ترین عوامل موثر در جذب گردشگران داخلی و خارجی محسوب می‌شود. بر اساس نتایج به دست آمده در این تحقیق، کوهستانی بودن روستای دهبار سبب شده که ساخت و ساز روستا منطبق بر شرایط طبیعی باشد؛ بطوریکه خانه‌ها به صورت پلکانی ساخته شده است. کوچه‌ها و معابر باریک و صعب‌العبور است. مصالح ساختمانی به کار گرفته شده در روستای دهبار چوب، گل، خشت خام و سنگ است که بر گرفته از محیط طبیعی روستاست و همین عوامل باعث زیبایی منظر مسکن روستای دهبار شده و در جذب گردشگر موثر بوده است؛ به گونه ای که در سال اخیر حدود ۵۵۰ نفر از این روستا بازدید کرده‌اند که این امر باعث ایجاد اشتغال برای ۳۵ نفر شده است. همچنین عوامل جغرافیایی چون توپوگرافی و جهت باد، بر جهت استقرار مسکن و نوع پوشش سقف‌ها بسیار موثر بوده است.

فهرست منابع

- فرج زاده، منوچهر؛ ثروتی، محمدرضا؛ طاهری، واله. (۱۳۹۰)، تحلیل و پهنه بندی مخاطرات ژئومورفولوژیک استان گلستان، فصلنامه جغرافیای طبیعی، سال چهارم، شماره ۱۱، صص ۶۲-۴۵.
- علی، محسنی، (۱۳۸۸)، گردشگری پایدار در ایران؛ کارکردها، چالش‌ها و راهکارها، فصلنامه فضای جغرافیایی. شماره ۲۸.
- احمدیان، رضا؛ ماکرانی، حسین؛ موسوی، سعید. (۱۳۹۰). شناسایی معیارهای عام شکل‌گیری بافت‌های روستایی در ایران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- سرتیپی پور، محسن، (۱۳۸۸)، آسیب‌شناسی معماری روستایی (به سوی سکونتگاه مطلوب)، دانشگاه شهید بهشتی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، انتشارات شهیدی.
- شهبازی، اسماعیل. (۱۳۸۴)، توسعه و ترویج روستایی، چاپ چهارم دانشگاه تهران.
- آمار، تیمور؛ فرشاد نائیج. (۱۳۹۰). تحلیل جغرافیایی مسکن، معماری در دهستان میانبند شهرستان نور، فصلنامه تخصصی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، شماره ۱۳۵، صص ۴۷.
- رضوانی، محمد رضا. (۱۳۸۷)، توسعه گردشگری روستایی (با رویکرد گردشگری پایدار)، انتشارات دانشگاه تهران.
- فشارکی، پریدخت. (۱۳۸۱)، جغرافیای روستایی (عمومی)، انتشارات دانشگاه پیام نور
- احمدیان، رضا و حمید محمدی. بافت‌شناسی روستایی کشور، تهران، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران ۱۳۸۸.
- سعیدی، عباس. (۱۳۷۵)، شیوه‌های سکونت‌گزینی و گونه‌های مسکن روستایی، بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- عاقبت‌بخیر، حامد، ثمانه محرمی. (۱۳۸۹)، طراحی مسکن روستایی مطالعه موردی ناحیه خزری، انتشارات جهان جام جم.